

"המתים המתעוררים"

מתוך "ליקוטי שמואל"

מלקט ועורך: ש. אייזיקוביץ

eisikovits1@gmail.com

הלנת המת

נועם פלאי - היסטוריה יהודית

תופעת המתים המדומים בשלהי המאה השמונה עשרה הצליחה לעורר היסטריה ברחבי אירופה, אבל עבור המשכילים הייתה זו רק דרך אחת מיני רבות לנסות ולהציג את היהדות המסורתית באור בלתי מחמיא. בדרך למסע-צלב חילוני זה הם הרשו לעצמם לעיתים להניח את העובדות וההיגיון המדעי בצד. וגם: איך כל זה קשור לכלב של מנדלסון?

1772

טקס הלוויה בכפר הגרמני הקטן עמד להתחיל בכל רגע. הכומר המקומי כבר הגיע, וכמוהו גם הנוכחים האחרים. נותר לסדר רק עוד עניין קטן לפני שניתן יהיה להתחיל; קרובי משפחתו של הנפטר ווידאו שבסרקופג שהובא הותקן מבעוד מועד פעמון קטן, על מנת שהמת יוכל לצלצל בו במידה ויחליט משום מה להתעורר ויתקשה להיחלץ בעצמו מארון המתים.

ביזארי ככל שנשמע הדבר, מאורע זה לא היה חריג במיוחד באירופה של שלהי המאה השמונה עשרה, ובפרט ברחבי גרמניה – שם בהלת המתים המתעוררים הכתה גלים בעוצמה. בערים הגדולות ובכפרים הנידחים הופצו סיפורים מסמרי שיער על אנשים שנקברו בטרם עת מחמת טעות בזיהוי ולאחר מכן שבו והתעוררו. כל אחד רצה לוודא שגורל כזה לא יהיה מנת חלקם של קרובי משפחתו, והפעמון הנזכר היה אחד מהפתרונות היצירתיים שצמחו כתוצאה מהפאניקה.

פתרון פשוט יותר שרווח באותה התקופה היה להמתין שלשה ימים עד שהגווייה תתחיל להראות סימני ריקבון ראשוניים – סימנים שהוסכם שיש לראותם כהוכחה למוות. אולם, היהודים נמנעו ממנו מחמת האיסור ההלכתי של הלנת המת.

הימנעות היהודים מהלנת המת היוותה עילה להסתה כנגד היהודים; החרדה הציבורית מתופעת המתים-המדומים הייתה איל ניגוח שקל להשתמש בו על מנת להציג את היהדות כדת חשוכה המסרבת לכופף את מנהגיה הישנים בפני הרציונל המדעי, גם במחיר של סיכון חיי אדם, כביכול. טענה זו עוררה כמה וכמה פולמוסים

נכבדים, עד שצוואה ובה בקשה מאת הנפטר שלא לקברו לאלתר הפכה לתו ההיכר של היהודי המשכיל באותה העת.

הסיפור החל בשנת 1772, כאשר מזרחן נוצרי בעל ניחוחות אנטישמיים בשם פרופ' אולף גאורג טיכסן כתב מזכר לדוכס פרידריך ממקלנבורג (Mecklenburg) שבו דיווח על כך שיהודים נוהגים לקבור את מתיהם לאלתר. טיכסן סיפר לדוכס שלאיסור הלנת המת אין מקורות במקרא אלא בתלמוד ובדברי קבלה בלבד. הוא הוסיף בידענות שהטעם למנהג הוא, שבארצות המזרח החמות הלנת המת עשויה לגרום למחלות להתפשט, וטעם זה אינו שייך באירופה. טיכסן לא הסתפק בדין וחשבון, אלא הוסיף את המלצתו לדוכס. הוא מסביר לו שהיהודים ידועים כעם קשה עורף, ואין טעם לנסות לשכנע אותם לנטוש את אורחותיהם, ולכן הוא ממליץ במקום זאת לכפות עליהם להשהות את המת מכח החוק. הוא חותם דבריו באמירה שחזקה על כך שהם עוד יודו לדוכס על כך שגאל אותם מהמנהג המסוכן לקבור את המתים בו ביום.

הדוכס שלח את המזכר אל המועצה לענייני פנים, וזו נמנעה מלהמליץ על חקיקת החוק, בנימוק שחוק זה נוגד את עיקרון הסובלנות הדתית, וכן שמנהגי הטהרה של היהודים מסלקים כל חשש מהישנותם של המקרים שעוררו בהלה בקרב ההמונים. לאחר התייעצות עם יהודי מומר בשם פרדריקי בחר הדוכס להורות על החלת החוק על היהודים – חרף התנגדותה של המועצה.

היהודים, מסתבר, לא כל כך הודו לדוכס; במקום זאת הגישו יהודי שווערין (Schwerin) ערעור על החוק, כאשר במקביל הם שולחים שני מכתבים ליעב"ץ ולמשה מנדלסון על מנת שינסו להתיר את רוע הגזירה ולשכנע את הדוכס שלהלכה היהודית ישנו מקור מהתורה. היעב"ץ עצמו אכן כתב תשובה, אך פנה גם כן למנדלסון מתוך נימוק שהיהודי המשכיל דובר הגרמנית יטיב לשכנע את הדוכס הערל ממנו.

ואכן, מנדלסון – שכונה ברחבי גרמניה "אפלטון היהודי" – ניסח מכתב מנומק שבו הצליח לשכנע את הדוכס לשוב בו מהחלטתו. בניגוד לבקשת יהודי שווערין מנדלסון לא ניסה להוכיח שלמנהג היהודי מקור מן התורה, אלא טען שלתורה שבעל פה ישנה סמכות הלכתית המציבה אותה כשקולה לתורה שבכתב.

דבריו של מנדלסון אכן התיישבו על לבו של הדוכס, אלא שבכך לא תמה הסגה; במקביל למכתבו הראשון שלח מנדלסון עוד שני מכתבים: אחד לקהילת שווערין, ואילו השני ליעב"ץ. בשני המכתבים הללו כתב מנדלסון שהוא אמנם מקווה שבקשתו תיענה, אך גם אם לא – לדעתו אין בכך שום פסול.

כסימוכין לדבר הביא מנדלסון את דברי המשנה בסנהדרין (מו, ב) שבה מבואר שמותר להלין את המת אם הדבר הוא לכבודו של המת – וכל שכן כאן, שמדובר בפיקוח נפש. ראייה נוספת מצא מנדלסון בגמרא בנדה (סט, ב). במשנה שם נאמר ש"הזב והזבה והנדה והיולדת והמצורע שמתו מטמאין במשא עד שימוק הבשר". הנימוק לדין זה מבואר בגמרא:

"מאי טעמא? אמר רב: גזרה שמא יתעלפה"

הנה מצינו שחז"ל חששו אף הם למיתה מדומה, וכמו הרופאים המודרניים – גם הם ראו את ריקבון הבשר כפתרון לבעיה זו.

מקור מעניין נוסף מצא מנדלסון במסכת שמחות (ח, א):

"יוצאין לבית הקברות ופוקדין כל המתים עד שלשים יום, ואין חוששין משום דרכי האמורי. ומעשה שפקדו אחד אחר שלשים יום, וחיה עשרים וחמש שנים ואחר כך מת, ואחר הוליד חמשה בנים ואחר כך מת"

הרי לנו שכבר בזמן התנאים היה קיים חשש לקבורתם של מתים מדומים. מכח כל הסיבות הללו נקט מנדלסון שעלינו לעשות "כמנהג הקדמונים", לחזור לקבורה

בכוכין ולהשאיר שם את הגווייה עד לנמיקת הבשר, ורק לאחר מכן לקבור את הנפטר בקבורת אדמה כנהוג.

במכתב זה נקט מנדלסון למעשה גישה הפוכה לחלוטין מגישתו באיגרת ששלח לדוכס; אם במכתבו לדוכס העניק מנדלסון לחז"ל תוקף הלכתי אבסולוטי – ובכך נקט עמדה שמרנית-קלאסית – הרי שבמכתבו השני הוא ביקש לשמוט את הקרקע ולחזור ל"מנהג הקדמונים". האמירה האחרונה חושפת ניסיון להעניק כיסוי שמרני-לכאורה לגישה משכילית-רדיקלית, שכן בכך שהיא מבטלת את סמכותם של האחרונים מפני דעתם של הראשונים היא למעשה מערערת על התפיסה של המסורת ההלכתית כבעלת תוקף מחייב.

אם מצרפים לטענה זו את העובדה שכמה וכמה פעמים במהלך המכתב לא חסך מנדלסון את ניסיונו להראות שחכמי חז"ל מסכימים ל"דעת הרופאים" – הרי לנו ניצנים ראשונים של גישה משכילית-מובהקת. מעניין לציין שמנדלסון עצמו לא היה נראה כמי שנתפס לבהלת ההמונים מפני המתים המדומים, ואף היה מודע לכך שמנהגי הטהרה היהודים מונעים חשש של קבירת מת מדומה. עם זאת, הוא חש חוסר נוחות מכך שההלכה העניקה תוקף לבדיקות שהרפואה המודרנית הסתייגה מהם – כמו הנחת נוצה על אפו של המת על מת לוודא שהנשימה פסקה – והיא שעוררה אותו לנסות ולהנחיל לעם היהודי את "דת התבונה".

מניעיו של מנדלסון – גם אם לא היו מפורשים לחלוטין – לא נעלמו מעיניו החדות של היעב"ץ. בניגוד לר' מרדכי יפה, רבה של שווערין, שהשתדל לענות אך ורק תשובות הלכתיות מנומקות (אם כי רמז לכך שהוא ער לנטייתו המשכילית של מנדלסון, כמו למשל באמירה: "מה לנו להצטדק יותר מהם"), היעב"ץ בחר לתקוף את מנדלסון בחריפות רבה יותר. מנדלסון השיב לו אף הוא בחריפות, כשהוא נוטט את הטון הכנוע שעטה מלכתחילה, אולם לאחר שהיעב"ץ השיב לו במכתב נוסף נצר הלה את קולמוסו. בין היתר הפציר בו היעב"ץ שיחדל מניסיונו לשנות את המנהג – "שלא יפגעו בו מרי נפש בשמעם שהוא פונה להבלי בני נכר, וחושב לשנות מנהג ישראל". את האיום הסמוי-למחצה חותם היעב"ץ בעקיצה אופיינית:

"ובלאו הכי רבו המתלוננים עליו שמגדל כלב רע בתוך ביתו."

מנדלסון שעה לאזהרותיו של היעב"ץ בכך שהניח לנושא, אך זרעי הפורענות כבר נטמנו, ופולמוס הלנת המתים הפך להיות אחד הסממנים הבולטים של מאבקי ההשכלה הראשונים. בינתיים המדע התקדם, דיווחי הבדיה על מתים-מדומים נעשו שכיחים פחות ופחות (היום היינו קוראים לכך: "פייק ניוז"). עם זאת, לצערנו נראה כי אנשים המנסים לערער על מנהגי ישראל ולהציג אותם כשרידים ארכאיים של מסורת ישנה עדיין נמצאים.